

УДК 332.341.47

ІННОВАЦІЙНІ КЛАСТЕРИ, ЯК БАЗИС СТРУКТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕГІОНІВ

Колодинський С.Б.
Масвська О.О.

Розглянуто зміст та методологічні основи формування кластерних структур в регіональній економіці та вплив знову створених організаційно-правових форм, якими є кластери на інноваційний розвиток регіонів. Кластери стають фундаментальним базисом інноваційного розвитку регіону, який призводить до формування якісно нової структури регіональної економіки та посилення інноваційної спрямованості у розвитку всіх економічних структур, що об'єднуються на добровільних засадах у кластери. Зберігаючи певну самостійність та незалежність у господарській діяльності, кластери посилюють структурну трансформацію регіону та спрямовують на стратегічний інноваційний розвиток всю регіональну господарську систему.

Ключові слова: кластери, структурна трансформація, інноваційний розвиток, регіональна економіка, структурна перебудова, інновації.

ВСТУП

Інновації набувають особливого значення в сучасних трансформаційних процесах економічного розвитку України. Просування шляхом економічних реформ потребує досконалого вивчення сутності інноваційного процесу та встановлення форм, за яких інноваційні процеси можуть більш ефективно себе проявляти на різних рівнях національних господарських систем. Регіони стають в сучасному економічному розвитку держав найбільш привабливими в якості об'єктів запровадження інновацій та реалізації інноваційного потенціалу економік.

Безумовно, говорячи про інноваційні процеси, можна визначити багато різноманітних форм в яких вони проявлять себе з різною силою та різною ефективністю, однак, інновації набувають особливої

гостроти та напруженості коли вони реалізуються на рівні окремих регіонів та здійснюються у новітніх організаційно-правових формах. Мова йде в першу чергу про кластерні структури, які стають сьогодні однією із поширених форм реалізації інноваційних змін. Кластери стають особливо привабливою формою організації інноваційного розвитку регіонів тому, що саме в цих формах відбуваються процеси, націлені на перетворення накопичених знань та ідей в новітні продукти, нові технології, нові форми організації та управління виробництвом, нові різноманітні послуги, а в кінцевому результаті, в принципово нові конкурентні переваги всіх суб'єктів господарської діяльності окремого територіального анклаву, під яким ми розуміємо регіон.

Інновації — основне джерело конкурентних переваг, на основі бурхливого розвитку інноваційних процесів відбувається зростання економічного розвитку регіонів. Власне інноваційна діяльність є доволі складним та заперечливим процесом, який вимагає усунення застарілих, неефективних форм організації виробництва, технологій, низьких за якістю та споживчими характеристиками товарів, що викликає спротив в менеджменті тих господарських

Колодинський Сергій Борисович, к.е.н., доцент
Одеського державного економічного університету, (048)
700-30-13, kolodi@ukr.net

Масвська Оксана Олександрівна, аспірантка Одеського
державного економічного університету, 0965342291,
oksana_maewska@ukr.net

структур, які не звикли до змін, до постійного оновлення виробничої сфери та залучення всього нового та передового. Тому інноваційні перетворення стикаються з безліччю складнощів, правових негараздів, організаційним супротивом керівного складу на рівні як окремих підприємств, так і регіональних адміністративних органів. Особливо, коли мова йде про нові форми організації сучасного виробництва, симбіозу науково-пошукової діяльності, дослідно-конструкторських робіт, експериментально-випробувальних етапів у створенні новітніх наукомістких продуктів, проявом яких є кластери.

Аналіз досліджень і публікацій свідчить, що проблемами інноваційного розвитку займалися відомі українські науковці, так М. Петрина виділяє у своїй роботі базові умови створення інноваційної моделі розвитку економіки України, серед яких виділяє розгалужені промислові комплекси, які, на думку автора, є найбільш прийнятною формою реалізації інноваційного розвитку. Комплекси, створені за галузевою ознакою, на думку автора, мають на меті реалізацію інноваційних технологій та продуктів в окремих господарських структурах, що орієнтовані на вирішення окремих вузько спеціалізованих виробничих завдань [1,с.36-37].

Михайлівська О. акцентує увагу на тому, що «за приблизно однакового рівня й інтенсивності наукових досліджень, розвитку правової бази та малого бізнесу технологічні знання нагромаджуються і реалізуються у вигляді нових технологій переважно великими корпораціями» [2,с.84-87]. Захарін С. відмічає, що стимулюванні інноваційної активності корпоративних структур досить важливе, бо «без широкого стимулювання корпоративного сектора до високо продуктової інновації та науково-технічної діяльності наша держава не зможе в найближчому майбутньому зайняти достойне місце на світових ринках». [3,с.41-47]. Котельников В. вказує на корпоративні інноваційні системи, саме вони, як відмічено в роботі, створюють структуру, котра «дозволяє підняти завісу тайни над інноваційним процесом та його рушійним силами, розкрити практичні методи управління інноваціями і лідируючих фірмах, зрозуміти секрет їх успішності, динамічності та унікальності і почати добиватися видатних успіхів у вибраній галузі» [4,с.59].

Барнз В. та Ледебург Л. в своїй монографії «Нові регіональні економіки» вказують на процес формування «регіональних економічних спільнот», які утворюють щось подібне до «взаємозалежних універсалій», саме які є взаємозалежними частинами спільного національного ринку. «Взаємозалежність - суттєва економічна характеристика району, однак співробітництво стає ключем до успішного економічного управління цією універсалією» [5,с.96-97].

Проаналізувавши останні публікації, ми дійшли висновку, що на сьогодні в економічній літературі домінують дві точки зору, відносно форм інноваційного розвитку регіонів. Прибічники однієї очки зору віддають переваги корпоративним структурам, які на їх думку є більш впливовими та

інноваційні процеси на регіональних ринках. Інша точка зору ґрунтується на поширенні новітніх форм, на які звернув увагу та дав змістовну характеристику Портер М. [6,с.96]. Такими новітніми формами інноваційного розвитку регіонів є в першу чергу кластери. Названа форма є досить поширеною в світовій практиці, однак реалії українських економічних трансформацій свідчать про недостатню застосовність саме цієї форми. Можливо науковці та практики економічних перетворень ще недосконало вивчили вказану форму та не визначили умови її застосування, однак світовий досвід показує, що в умовах поширення соціально-економічної самостійності регіонів, тобто в умовах регіоналізації кластерні структури формуються досить швидко та набувають значного поширення.

Метою нашого дослідження є визначення сутності кластерних структур, обґрунтування умов їх формування та напрямків поширення в окреслених регіональними економіками межах, надання вичерпної характеристики системі міжфірмових зв'язків, що виникають всередині підприємницьких структур, які поєднуються в кластери та встановлення інноваційної спрямованості кластерів на теренах ринкових перетворень. Не дивлячись на значну кількість наукових публікацій з проблем розробки теоретико-методологічних умов інноваційного розвитку регіонів та форм їх реалізації вітчизняна практика ще ставить багато питань, на які неможливо відповісти однозначно, тому ми пропонуємо розглянути процес кластеризації в аспекті його інноваційної спрямованості на базі широкого застосування нерозкритого інтелектуального потенціалу, накопиченого, однак незадіяного в регіональних науково-дослідних структурах, дослідницьких організаціях та установах тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Говорячи про кластер, під яким власне розуміють певну сукупність складових елементів, наприклад скупчення зірок, або виноградну грону, згустки однорідних за формою структур, в інформатиці - це бази даних та інше, бо власне переклад з англійської «кластер» (cluster) означає «згусток», «сукупність». Однак цей термін доволі швидко знайшов своє застосування в економіці і саме в цій науці він набув якісно нового сенсу. Відомий дослідник Портер М. заклав основи кластерного аналізу та побудував концепцію використання теорії кластерів у формуванні регіональних господарських мереж і під кластерами розумів територіальне скупчення фірм, постачальників, фінансових структур, кредитних установ та підприємств різної галузевої спрямованості, але поєднаних тісними господарськими зв'язками, котрі і створюють економічну структуру, яка виділяється серед інших, в першу чергу, значною конкурентоспроможністю та здатністю продукувати інноваційні продукти.

Кластери стають в останні часи відмінністю високоефективних економік, вони притаманні

промислово розвинутих країнам, де саме і знайшли широке розповсюдження. Формування кластерних структур – ознака стрімкого економічного зростання на основі інтеграції підприємств в широкі мережі, і саме формування та створення мережевої економіки надає значних конкурентних переваг всім підприємствам, які до неї приєдналися, створивши єдиний технологічний ланцюг і усуваючи конкурентів, поставляють свою продукцію на регіональні ринки.

Кластери – це вертикально інтегровані структури, які виробляють висококонкурентну продукцію, використовуючи нереалізований внутрішній потенціал регіону, забезпечуючи зв'язок виробництва з поширенням новітніх технологій, інновацій, передового досвіду. Така форма існування вимагає глибокої інтеграції і з науковими центрами, академічними установами, вищими навчальними закладами, науково-дослідними та дослідно-конструкторськими організаціями. Тобто кластери формуються на основі галузей та тих сфер наукової діяльності, які мають прикладне значення, можуть широко використовуватися у виробництві новітніх, наукоємних продуктів, мають спільну науково-дослідну базу та певний управлінський досвід. В кластерах утворюється унікальне середовище в якому акумулюються передові для певного регіону, можливо окремої країни, наукові розробки, проводиться пошукова діяльність в галузі виробництва новітніх форм сировинних продуктів, розробки та застосування новітніх біотехнологій, нанотехнологій, тонкої хімії, новітніх форм енергетичного забезпечення виробництва тощо.

В останні часи, досить широко у науковій літературі використовується термін «інноваційний кластер», під яким розуміють структуру, націлену на наукове прикладне дослідження, технічну розробку, виробниче застосування та комерційну реалізацію якісно нової технології або унікального новітнього продукту. Дослідження головних тенденцій та закономірностей розвитку інноваційної діяльності, особливостей формування та проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт в межах регіону, дозволяє визначити деякі напрямки поліпшення технічної оснащеності та ресурсної забезпеченості науково-дослідних організацій регіону, які глибоко асимілюють в мережу різних та профілем та ринковою спрямованістю кластерів. В більш менш великих містах, на основі посилення процесу урбанізації, виникає концентрація певного науково-дослідного потенціалу, в якому накопичуються різні за відомчими та галузевими ознаками науково-дослідні установи. Вони постійно вимагають значного ресурсозабезпечення, однак в умовах зниження державного впливу на наукову сферу та скорочення державного фінансування, стає вкрай важко забезпечити усім необхідним значну кількість наукових установ в регіонах.

Виникає запитання, як задіяти весь, створений та накопичений в минулому інтелектуальний ресурс? Необхідно створити умови для поєднання та укріплення комунікаційних відносин науки та виробництва, забезпечити дослідників,

конструкторів, розробників, що ведуть пошук технічних та технологічних рішень для підвищення ефективності регіонального виробництва. Потрібно включити широку мережу існуючих експериментально-виробничих та дослідних баз в діяльність підприємницьких структур, надати фінансову підтримку та встановити сприятливі умови для кредитування зазначених організацій та установ. Кластери дозволяють у повній мірі вирішувати такі питання. Вони виступають як самостійні автономні центри по обслуговуванню та підтримці академічної та вузівської науки, дозволяють у повній мірі використовувати переваги територіальної концентрації науково-дослідного потенціалу регіону. За нашою впевненістю, кластери стають раціональною формою організації сучасного науково-виробничого процесу, виконуючи і такі функції, що притаманні органам місцевого самоврядування та адміністративного управління. В кластерних структурах виявляється регіональна потреба в матеріально-технічних ресурсах, здійснюється внутрішньофірмове планування, організується матеріальне забезпечення наукових установ необхідними матеріальними ресурсами, здійснюється фінансування та кредитне забезпечення необхідними ресурсами, проводиться виробничо-технічне обслуговування потреб наукових закладів. У складі кластерів повинні знаходитися наступні структури:

1. Підрозділи оптової та дрібнооптової торгівлі засобами та предметами праці, необхідним для проведення НДДКР, наприклад мережа спеціалізованих магазинів з продажу засобів здійснення наукових експериментів.

2. Центри прокату засобів праці науковців та працівників наукової сфери, наприклад прокату комп'ютерів, вимірювальної техніки тощо.

3. Вимірювально-дослідні та дослідні лабораторії, а також обчислювальні центри колективного використання.

4. Служби централізованого ремонту та технічного обслуговування приладів, обладнання, засобів проведення експериментів.

5. Спеціалізовані підрозділи по оформленню результатів наукової діяльності, наприклад патентні та ліцензійні бюро або юридичні агенції.

6. Бази комплектації та підготовки матеріально-технічних ресурсів до використання у ході наукового процесу.

7. Багатопрофільні досвідні та експериментальні виробництва, що створюють промислові зразки та здійснюють їх експлуатаційні випробування.

8. Комерційні структури, які просувають отримані результати на ринки інноваційних продуктів.

Створення подібних структур та розвиток кожної з них в рамках інноваційного кластеру має певні складності та знаходиться на різному рівні організаційної ієрархії у прийнятті відповідних рішень, однак синергетичний ефект усередині кластеру виникає тільки завдяки тісній співпраці всіх елементів єдиної кластерної структури. Доповнення та підтримка одного підрозділу або окремого

господарського утворення цілям рядом інших, поєднаних єдиною метою, єдиним центром управління, єдиною транспортно-комунікативною мережею призводить до різкого зростання економічної ефективності, зростання продуктивності праці, в першу чергу, праці науковців та дослідників, значною економією як матеріальних ресурсів так і основного нематеріального ресурсу – часу.

Визначення регіональних особливостей формування кластерів, а тим більше встановлення управлінських можливостей їх впливу на кінцеві результати економічного розвитку регіонів є досить складною та багатогранною задачею. Складність її полягає в тім, що в протилежність галузевого принципу управління підприємствами регіону, кластери не мають юридично оформленого органу управління та регулювання господарськими зв'язками між іншими економічними системами, форми як досить широко поширені в економічній практиці. Такими формами виступають і зони вільної торгівлі, технологічні парки, бізнес-інкубатори, технополіси та венчурні підприємства. Інноваційна направленість вказаних новітніх форм теж не викликає сумнівів, однак принциповою різницею між кластерними структурами є відсутність глибокої інтеграції з виробництвом, тобто доведення до кінцевої товарної форми у вигляді нових високоякісних споживчих товарів. Причому кластери виступають в якості так званих регіональних «точок росту» економіки, вони націлені на досягнення сталого економічного розвитку завдяки формуванню принципово нового науково-промислового середовища в регіоні. Кластери стають основою формування нових регіональних виробничих систем, тому що безпосередня близькість значної кількості однорідних виробництв, фірм, установ та організацій, з різними формами власності, але включених в регіональні виробничі мережі дозволяють принципово по новому підійти до організацій та управління виробництвом в ринкових умовах на окреслених територіальних соціально-економічних просторах.

Колективний підхід у формуванні міжфірмових зв'язків для різних за формами власності, організаційними принципами побудови, структурно різноманітними та розгалужено самостійними, фінансово незалежними економічними структурами неможливий без утворення якісно нової форми співпраці на регіональному рівні. Практика показує, що активна кластеризація регіональних економік скорочує ізоляваність окремих виробництв, укріплює міжфірмові зв'язки, призводить до зростання інноваційності та продуктивності праці.

Кластери підвищують роль регіонів, створюють основу для залучення іноземних інвестицій, навчання підприємницького середовища, комерціалізації інноваційних продуктів на ринках. Так кластери виконують певні функції та запровадять новітню регіонально соціально-економічну політику яка полягає в наступному:

1. Залучають іноземні та вітчизняні інвестиції в регіон. Приток інвестицій призводить до зростання ділової активності в регіоні, яке переростає в

«конкретні переваги нації», при наявності яких на перші за важливістю позиції виходять переваги окремих територій та регіонів.

2. Формують та угруповують попит на продукцію регіонального виробництва. Такий попит вимагає і формування служб та структур які надають спеціалізовані послуги, пов'язані зі споживанням виробленої продукції.

3. Надають відкрите членство в регіональних економічних системах суб'єктам підприємництва з інших регіонів, інших країн, які роблять спроби освоїти регіональні ринки, знайти ринкові ніші для своєї продукції або створити коопераційні зв'язки з місцевими виробниками.

4. Створюють унікальне соціальне середовище, основана на цінностях гуманізму та людської гідності, вільного підприємництва та соціальної захищеності. Соціальне середовище спонукає до виховання якісно нових членів суспільства, які дотримуються принципів вільного підприємництва та економічної відкритості регіонів.

5. Генерують науково-технічний потенціал регіону в процесі кластеризації в формі, яка дозволяє усунути розрив між «наукою-виробництвом» та залучити у сферу виробництва університети, науково-дослідні інститути, наукові центри, лабораторії тощо.

6. Посилують коопераційні зав'язки між глибоко спеціалізованими виробничими структурами, науково-технічними інститутами, фінансово-кредитними установами, комерційними структурами, консалтинговими службами та органами місцевого управління.

7. Виробляють умови формування та принципи розвитку конкурентного ринкового середовища, де відсутні монополістичні структури і домінує «дух вільного підприємництва», що робить привабливим регіон в якості об'єкту економічної діяльності.

Необхідно відзначити, що процес кластеризації регіональних економік не є чимось самостійним, незалежним та стихійним, від безумовно потребує певних заходів зі збоку регіональних органів влади, які повинні взяти на себе функції підтримки та контролю за формуванням кластерних структур на рівні регіонів. Державна допомога при цьому не повинна стати формою лобювання приватних інтересів окремих підприємницьких структур, які знаходяться під патронатом місцевих чиновників та представників влади у адміністративних органах країни. Надання певних преференцій та допомоги новітнім формам організації виробництва в регіоні повинна стати каталізатором підйому ділової активності, підприємницької ініціативи, творчому підходу у розбудові суб'єктів ринкових відносин.

Комплексність наданих форм державної підтримки повинна не зводитися до фінансової допомоги або зниження податкового навантаження, головною функцією держави у процесі кластеризації повинні стати заходи, направлені на:

1. Ідентифікацію ринкових можливостей підприємницьких структур в регіональній економіці шляхом встановлення науково-технічного потенціалу

окремих структур, оцінки інтелектуальних, ресурсних, фінансових, виробничих можливостей, надання інформації про шляхи їх поширення.

2. Оцінку ринкових можливостей з метою залучення до активної співпраці в деяких державних проєктах, програмах співпраці з міжнародними органами та інституціями, розробці та реалізації конкретних проєктів регіонального рівня.

3. Формування умов для підбору та об'єднання учасників кластерів з метою акумуляції найбільш дієздатних та продуктивно спроможних виробників, націлених досягнення визначеної мети, місії існування та перспективних в плані науково-технічного розвитку.

4. Консультативно-юридичний супровід всіх членів кластеру з метою створення домовленостей про спільну співпрацю, надання інформації, яка має значення для всієї структури, встановлення умов спільного фінансування, розподілу прибутку та ризиків від підприємницької діяльності на регіональному ринку, визначення майнових прав на власність та об'єкти інтелектуальної праці, тобто патентування та ліцензування спільних розробок в галузі високих технологій.

5. Управління процесом кластеризації з метою досягнення найбільшого синергетичного ефекту від об'єднання різноманітних за своєю економічною сутністю суб'єктів господарювання з метою визначення слабких місць у зв'язках, встановлення нерозкритих та незадіяних можливостей, надання кваліфікованих порад та пропозицій що ринкової поведінки та спільної співпраці в умовах загострення конкурентної боротьби.

6. Захист інтересів кластерів на світових ринках та національних ринках країн, з якими ведеться тісна співпраця та встановлені господарські зв'язки. Особливо це стосується при проведенні антидемпінгових розслідувань, вирішення спірних питань стосовно чесної конкуренції, надання правового захисту у третейських судах та міжнародних правових структурах.

ВИСНОВКИ

Таким чином, інновації — це основне джерело конкурентних переваг регіонів, зростання економічної ефективності і прибутковості всіх суб'єктів регіонального середовища. Посилити роль та значення регіонів в національних економіках можливо завдяки застосуванню комплексу мір соціально-економічної спрямованості, тобто завдяки формуванню регіональної інноваційної політики, яку можуть і здатні запровадити в практику ринкових реформ унікальні форми організації виробництва — кластери. Поле інноваційних кластерів складається з безлічі частин: розробки інноваційних стратегій, створення нових наукомістких продуктів, творчих підходи до рішення складних науково-технічних проблем, пошуку наукових ідей, формування систем управління науково-дослідною та дослідно-конструкторськими роботами і т.д. Всі ці компоненти важливі. У той же самий час, займаючись кожними з них окремо, видатних результатів не можна добитися. Ці на перший погляд незалежні області дії повинні бути інтегровані в особливу форму — кластери, тоді вони зможуть внести значний внесок в зростання регіональних економік. У сучасну еру знань і системних інновацій необхідно використовувати цілісний підхід до конструювання кластерних структур з урахуванням особливостей кожного окремого регіону і націлених загальну національну мету.

Підхід до розбудови кластерів повинен бути методичним, будуватися на основі організованого відстежування змін, що відбуваються в регіональних інноваційних структурах, і визначення можливостей, які можуть при цьому відкритися. Головною точкою навчання новим концепціям кластеризації при розбудові стратегічних регіональних інноваційних структур повинно стати формування загальної точки зору на тенденції, проривні технології і інші революційні відкриття і події, які визначатимуть майбутнє глобального економічного розвитку.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Петрина М. Базові умови створення інноваційної моделі розвитку економіки України // Економіка України. - 2006. - №8. - С.36-37.
2. Михайлівська О. «Європейський парадокс» інноваційного розвитку: уроки для України // Економіка України. - 2006. - №9. - С.84.
3. Захарін С. Стимулювання інноваційної активності корпоративних структур // Економіка України. - 2006. - №8. - С.41-47.
4. Котельников В. Управление инновациями: стратегический подход. Гибкие корпоративные стратегии выживания и лидерства в новой экономике. - М.: Эксмо, 2007.
5. Барнз В., Ледебург Л. Нові регіональні економіки. Пер. з англійської А.Пехтік. - Львів: Літопис, 2003.
6. Портер М. Международная конкуренция. Пер. с англ. / Под ред. В.И.Щетинина. -М.: Международные отношения, 1993.
7. Статистичний щорічник Одеської області за 2006 рік. - Одеса: Держкомстат, 2006.
8. Соколенко С.И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры. Укр. Кнтекст. - К.: Логос, 2002.